

Bestuur.

Aan het hoofd der desavereeniging staat een *klian*, die door de *desaleden* wordt verkozen. Voor den dienst in de tempels wordt hij door een viertal *pamangkoe's* ter zijde gestaan.

Ambtstvelden of andere bijzondere voordeelen zijn aan deze lieden niet toegekend.

Droge velden.

Op dit desagebied komen eenige tegalvelden voor, waarop hoofdzakelijk tabak wordt aangeplant. In de tuinen, welke eene geringe uitgestrektheid hebben, zijn de hoofdproducten klappers, pisang en siri, doch ook treft men er nog verschillende vruchtboomen aan.

Het terrein van dit desagebied is vrij geaccidenteerd; de tuinen vormen slechts kleine stukken, veelal aan de kanten der sawahs. De grond is van redelijk goede kwaliteit. Besproeiing kan vrij voldoende plaats hebben met het op de sawahs overschietende water.

De uitgestrektheid der in bebouwing zijnde tegalvelden bedraagt 33.100 □ meters = 4 bouw 332 □ rijnl. roeden; die der tuinen 274.900 □ meters = 38 bouw 369 □ rijnl. roeden.

Grondenrecht.

Alle bebouwde gronden van dit desagebied zijn in individueel bezit.

Op dit desagebied zijn geene domeintuinen gelegen.

Over en weer zijn eenige inwoners van Sangkèt aan den eenen, Soekasada en Ambëngan aan den anderen kant, bezitters van tuinen op elkanders desagebied.

Belasting is voor de tuinen nimmer betaald geworden.

Op het bezit van tuinen of tegalvelden rust geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten.

Contracten voor de bewerking van eens anders tuinen worden zelden aangegaan.

Op dit desagebied is geen woeste grond meer gelegen, die geschikt is om in ontginning gebracht te worden.

Handwerken en bedrijven.

Handwerken worden alhier niet uitgeoefend; de lieden leggen zich alleen op het landbouwbedrijf toe. Zeven personen zijn in het bezit van pikolpaarden.

9. Desa Soekasada.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: vanaf de poeralèm der brahmanen van Boelèlèng aan de rivier van dien naam een door sawahs en ravijnen in nagenoeg zuidwestelijke richting loopende onregelmatige lijn, en voorts in vlak westelijke richting een kampongwegje; ten oosten: de rivier van Boelèlèng; het terrein ten oosten daarvan gelegen tot aan de desa Roenoeh is neutraal terrein tusschen deze desa en Soekasada; ten zuiden: de noordelijke zoom van het kerkhof van Sangkèt, en van daar in zuidelijke richting de groote weg tot aan de balé-sëka van de soebak Jèh-djèro, dan een kleine weg, die in noordwestelijke richting doorloopt tot aan de rivier Banjoemala; ten westen: de rivier Banjoemala.

Oorsprong en ligging der desa.

Zoolang men zich heugt is de desa op de tegenwoordige plaats gevestigd geweest aan weerszijden van den grooten weg, die naar Tabanan voert. Het zuidelijk gedeelte ervan is bekend onder den naam van Bantang-benoëa. Het kerkhof der desa ligt van de desa gescheiden door een klein ravijn, en daar hebben langzamerhand velen zich gevestigd, welke nederzitting den naam van Bakoeng draagt.

Desavereeniging.

De drie deelen der desa, waarvan zoeven sprake was, hebben tezamen slechts één balé-agoeng, staande op de pasar van Soekasada, en vormen alzoo ook slechts één desavereeniging, waarvan alle mannelijke ingezetenen een jaar na hun huwelijk lid moeten worden. Voor het onderhoud van de poera-dalëm heeft zich nog een afzonderlijke vereeniging gevormd.

Maandelijks wordt door de desavereeniging vergadering gehouden op toempëk in de balé-agoeng, in den tempel te Bakoeng op manis toempëk.

Sima-desa.

De groote desavereeniging is niet in het bezit van een sima, wel de sêka-dalëm te Bakoeng, welke haar in het jaar 1714 door Goesti Njoman Pënaröengan verleend werd. Zij bevat voornamelijk huishoudelijke bepalingen en de inhoud daarvan is in geen enkel opzicht van belang.

Bestuur.

Het desabestuur bestaat uit een pasëk te Soekasada en voorts uit drie klians te Bakoeng, Soekasada en Bantang-banoëa gevestigd; ook kunnen daartoe nog gerekend worden de pamangkoe's van de poera-desa en van de poera-dalëm. Al deze waardigheden zijn erfelijk in de familie, behalve die der klians, welke door de desalieden verkozen worden. Ambtsvelden of andere voordeelen zijn aan de leden van het desabestuur niet toegekend.

Droge velden.

De op dit desagebied voorkomende tegalvelden zijn van weinig belang en vormen meestal slechts kleine aan de sawahs grenzende stukjes. Men verbouwt daarop hoofdzakelijk tabak. In de tuinen treft men verschillende vruchtboomen aan; in sommige hebben de klapperboomen de overhand, doch nergens worden deze uitsluitend aangeplant.

De terreingesteldheid is over het algemeen gunstig. De grond heeft een goede laag teelaarde en is zeer vruchtbaar. Degenen, die sawahs bezitten en tuinen, wat veelvuldig voorkomt, gebruiken een deel van het water der eerste tot besproeiing der laatste; over het algemeen heeft men geen gebrek aan water.

De uitgestrektheid der tegalvelden bedraagt 13.200 □ meters = 1 bouw 430 □ rijnl. roeden, die der tuinen 340.900 □ meters = 48 bouw 19 □ rijnl. roeden. De domeintuinen zijn daaronder begrepen.

Grondenrecht.

Alle gronden van dit desagebied zijn in individueel bezit, ook de erven, welke door de eigenaars verkocht mogen worden.

Er komen op dit desagebied twee domeintuinen voor, welke eene uitgestrektheid hebben van 25.600 □ meters = 3 bouw 304 □ rijnlandsche roeden.

Vele lieden van Soekasada hebben tuinen in bezit op het desagebied van Sangkèt. Het omgekeerde komt niet voor.

Voor de tuinen is nimmer aan den landsheer belasting betaald geworden.

Op het bezit van gronden rust geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten.

Het onderhoud van tuinen wordt soms tegen de helft der opbrengst aan anderen opgedragen.

Er zijn op dit desagebied geene woeste gronden meer gelegen die geschikt zijn tot ontginning.

Ambachten en bedrijven.

Smeden treft men in deze desa niet aan, terwijl in de naburige desa Bratan er eenige gevestigd zijn. Wel treft men er eenige lieden aan, die het vak van metselaar, timmerman en toekang-oekir verstaan. Zij werken echter steeds bij aanneming, nooit voor dagloon, en deze ambachten oefenen zij alleen te gelegener tijd uit. Het hoofdbestaan vinden allen in den landbouw. Hetzelfde is het geval met degenen, die zich toeleggen op het bakken van steenen. De baksteenen van Soekasada zijn bekend om hunne deugdzaamheid. Vroeger was dit de eenige desa in Boelélèng, waar men zich op dat bedrijf toeleigde, doch sedert het gebruik van baksteenen door de vestiging van vreemdelingen en door meerdere welvaart der bevolking sterk is toegenomen, zijn ook op verschillende andere plaatsen steenbakkerijen verrezen. Voor bijzonderheden, deze industrie betreffende, en de daarmee te verkrijgen verdiensten, zie men de bijlage dezer monographie. Een 25-tal lieden is in het bezit van een pikolpaard, waarmede zij uit vrachtrijden gaan.

Bijlage.

Steenbakkerijen in de afdeeling Boelélèng.

Gedurende den oostmoeson houden verscheidene inwoners van Boelélèng, Soekasada, en Bakoeng zich met het bakken van steenen onledig. Gewoonlijk echter doen zij het als nevenbedrijf bij hun landbouwwerk, ja menigmaal wordt hiervoor na afloop van den rijst-oogst een stuk van de sawah afgezonderd. Op de plaats, waar men van plan is te gaan bakken, stelt men eerst een onderzoek in naar den aard van den grond. Men kiest hiervoor tanah-barak en let vooral op, wanneer men een proefgat graaft, of de stukken ondergrond, wanneer erop geslagen wordt, uiteenvallen (gěsar). Is dit niet het geval, zoo beproeft men ergens anders zijn geluk. Vervolgens graaft men een gat (tambang) van ± 2 M. lang, 1 M. breed, en ½ M. diep, waarin de grond, alvorens in de vormen te komen, eenige

bewerking ondergaat. Van een naburige waterleiding graaft men naar dezen kuil een kleine zijtak om voortdurend over voldoende water te kunnen beschikken. De gegraven grond wordt vervolgens in den kuil gebracht en overvloedig met water vermengd, waarna de steenbakker daarin gaat staan om met handen en voeten de aarde goed fijn te maken. De kleine steentjes worden uit deze massa verwijderd door eene aan één zijde spits toeloopende zeef (sè sè r) van onderaf verscheidene malen in alle richtingen er doorheen te halen. Ook het plantaardig vuil, dat zich aan de oppervlakte vertoont, wordt met genoemde sè sè r er afgeschept.

De grond, die op deze wijze van alle onreinheden is gezuiverd, wordt daarna met een weinig fijne asch vermengd, hetgeen het spoedig binden bevordert, en drie dagen geheel met rust gelaten, na welken tijd hij gewoonlijk genoeg uitgedampt is, om tot steenen te worden gevormd. Deze aldus toebereide grond noemt men koe-man. Somwijlen wordt er den tweeden of derden dag nogmaals een weinig asch bijgevoegd, opdat het uitdampen niet langer dan drie dagen behoeve te duren, aangezien anders de aarde muf (pasil) wordt en daardoor de steenen van geringer qualiteit. Gedurende dezen tijd worden er nabij den kuil een paar afdaken gemaakt, daaronder de vloer goed gelijk gemaakt en met eene zeer dunne laag fijne asch bestreken. De nog weeke klei wordt dan daar gevormd, waartoe men een houten raam (pě n j a n g k a h a n) gebruikt. Al naar de grootte van de te vervaardigen steenen is dit raam in twee tot tien afdeelingen verdeeld.

Is de klei in den vorm gebracht, zoo wordt de bovenvlakte met een bamboe glad gestreken en daarna de vorm er uitgetrokken. De vorm wordt in een naast den kuil in den grond uitgegraven waterbak (pě n g ě t j o b a n) afgewasschen en onmiddellijk weer gevuld. De steenen blijven een dag zoo liggen en worden daarna gedurende twee dagen op den kant gezet. Vervolgens worden ze in hooge rijen van een steen breedte (p o n d j o k a n) opgestapeld. Zoo moeten zij minstens gedurende een maand blijven staan alvorens ze droog genoeg zijn om gebakken te worden. Menigmaal gebeurt het ook, dat zij langer drogen moeten, ja zelfs, wanneer men zich met het vormen heeft verlaat en het loopt reeds tegen den westmoeson, zoo laat men ze tot den volgende oostmoeson, goed tegen regen beveiligd, staan.

Intusschen wordt brandhout verzameld, dat men soms aan den boom, soms reeds gehakt, koopt. De meest gezochte soorten zijn dabdab, boenoet, tjanging en poedah. De steenen worden vervolgens in ovens opgestapeld, waarbij men brandgaten laat van ruim 3 d.M. in het vierkant. Voor eene hoeveelheid van b.v. 20.000 steenen maakt men 8 ovens naast elkaar, die dan naar boven vanaf het vuur 16 à 18 steens hoog worden opgetrokken, waarbij men zorg draagt, dat bij de opeenstapeling de gaten beneden wat grooter zijn dan boven.

Zijn de ovens allen gevuld, zoo steekt men 's avonds tegen 5 uur den brand er in, waarna het vuur den geheelen nacht gevoed wordt. Bij gunstige weersgesteldheid is de bovenste laag tegen den middag

van den volgenden dag gloeiend geworden, hetgeen het teeken is, dat er met stoken moet worden uitgescheden en de openingen der ovens met steenen gesloten. Opdat er in den oven goede trekking zal zijn, wordt hij aan de kanten geheel afgesloten door eene laag steenen. Voor dezen ringmuur wordt de grootste soort steenen gebruikt, en wel de gebarsten (tjěrah of pěkagkag), daar men ze later toch niet kan verkoopen. Na het branden laat men de steenen nog drie dagen in den oven staan, waarna ze goed afgekoeld zijn. Komt er gedurende het branden regen, zoo zullen alle steenlagen mislukken, waartoe het vuur nog niet is doorgedrongen.

Uit een oven verkrijgt men drie soorten steenen: 1e. die welke vlak bij het vuur gestaan hebben, de tjitakan poehoenan (d.i. verbrande steen); 2e. de tjitakan lěběng (d.i. de goed gare steen), welke in het midden van den oven gebakken is; 3e. de tjitakan koemasari (d.i. de ongare steen), welke de buitenste lagen vormde. Van een oven van 20.000 steenen krijgt men gemiddeld: 16.000 stuks tjitakan-lěběng, 2000 stuks tjitakan poehoenan, en 2000 stuks tjitakan koemasari. De steenen worden na het branden in hoopen opgestapeld en aan regen en zon blootgesteld; doet men zulks niet, zoo brokkelen ze later aan de kanten af en slaan uit (sěndawanān).

De in Boelělěng meest voorkomende steensoorten zijn: de pri-pian, de pěnjalah en de loembang; de afmetingen dezer steenen bedragen: pri-pian $198 \times 93 \times 41$ m.M.; penjalah $260 \times 120 \times 41$ m.M.; loembang $375 \times 210 \times 52$ m.M. De prijs dezer steensoorten bedraagt van de pri-pian (nl. de tjitakan lěběng) 2 kěpěngs per stuk en van de pěnjalah 5 kěpěngs per stuk, terwijl de tjitakan poehoenan en koemasari voor de helft van de genoemde prijzen worden verkocht. De groote soort (loembang) is betrekkelijk veel duurder, nl. 20 kěpěngs het stuk, hetgeen daaraan moet worden toegeschreven, dat er bij het vormen zeer veel breken of barsten, die alsdan in het geheel geen waarde hebben.

Bijna altijd hebben de steenbakkers gedurende de werkzaamheden reeds een deel van de te vervaardigen steenen toegezegd. Dikwijls wordt het brandhout niet gekocht, doch geruild tegen gebakken steenen, of wel wordt bepaald, dat de leverancier, die hem b.v. ter waarde van 1000 kěpěngs hout levert, later een 2000-tal steenen van de beste soort à raison van één kěpěng het stuk zal ontvangen.

10. Desa Pandji.

In de sima worden de grenzen als volgt omschreven: ten oosten: de leiding van soebak Banjoemala, die bij Jěh-koenjit in zee uitmond, en de rivier Banjoemala, ten zuid-oosten de toekad Gapi; ten zuiden: de rand van het meer Tamblingan (těpin danoeně); ten westen: de toekad Bangka; ten noorden: de zee (ěmpoegan ombaké staat in de sima, d.i. „de plaats waar de golven breken”, waaruit dus blijkt, dat het strand ook tot het desagebied gerekend wordt).

Uit de hierboven aangegeven grenzen blijkt, dat de soebak Banjoemala daarbuiten valt; zij wordt tot het gebied van Singaradja gerekend. Eenige jaren geleden werd aldaar een lijk gevonden, waarvan aan de desalieden van Pandji werd kennisgegeven; deze weigerden echter het te laten begraven, zoodat zulks toen door lieden van Singaradja gedaan werd. Van de juiste ligging van de zuidelijke grens is men ook niet zeker; sommigen beweren, dat een gedeelte van het meer tot Pandji's gebied gerekend moet worden; anderen nemen de pamoendoek danoe (ten noorden van het meer gelegen) als grens aan.

Oorsprong en ligging der desa.

Op het hierboven omschreven gebied van Pandji zijn buiten genoemde desa nog vijf andere desa's gelegen. Deze hebben allen tezamen slechts één balé-agoeng en als zoodanig dus ook gemeenschappelijke belangen wat de voldoening van hunne godsdienstplichten betreft; overigens hebben zij weinig met elkander uit te staan, ja, zijn zelfs aan verschillende poenggawa's onderhoorig. Zoo staan Bangkang, Galiran, en Pëmaron onder den poenggawa van Toekad-moengga, Pandji, Sambangan, en Këdoe daarentegen onder dien van Soekasada. Vroeger stonden alle hiergenoemde desa's onder één poenggawa, doch in later tijd had er verscheidene malen verandering plaats in de samenvoeging dezer desa's onder verschillende poenggawa's, terwijl het nu reeds geruimen tijd is als boven omschreven.

Grenzen voor het rechtsgebied der verschillende desa's bestaan er niet, ook tusschen de twee poenggawaschappen is zij nog niet vastgesteld. Wel heeft men voorgesteld, laatstgenoemde grens te bepalen, doch het is afgestuit op den onwil van de lieden van Pandji, die zeker bang waren dat het een begin zou zijn van eene algeheele afscheiding van die desa's van de hoofdesa. Thans kent men haar nog zekere suprematie toe, en wanneer een geschil door een klian van een dier kleinere desa's niet naar genoegen kan opgelost worden, zoo wendt men zich tot den klian desa van Pandji.

De naam van de hierboven vermelde desa wettigt het vermoeden, dat wij hier met een zeer oude vestiging te doen hebben; hij is ontleend aan dien van een vorstelijk persoon Pandji-Sakti genaamd, die de grondlegger van de tegenwoordige desa is geweest en veel tot haar bloei heeft bijgedragen. Omtrent hem is het volgend verhaal nog bij de bevolking in omloop. Toen men in de vroeger alhier gelegen desa Gëndis, welke bij de doorbraak is verwoest geworden, het mēkihis vierde en daartoe zich naar den zeetempel begaf, werden de in langzamen optocht voorttrekkende Balineezers door zee-roovers aangevallen, die onder meer het dochtertje van den pasëk meevoerden en het later den déwa-agoeng van Kloengkoeng, die toen te Gëlgël verblijf hield, aanboden. Deze nam het bij zich in de poeri, alwaar het verscheidene jaren bleef. Toen zij later echter zwanger van hem werd, deed hij ze bij den pasëk te Gëlgël in huis, alwaar zij een jongske ter wereld bracht. Deze was voor zijn leeftijd

al spoedig zeer wijs en deed bij zijne moeder onderzoek, wie zijn vader was; ingelicht zijnde, begaf hij zich naar de poeri, alwaar hij door den vorst werd opgenomen. Later begaf zich onze jongeling, Pandji-Sakti genaamd, met veertig gewapende volgelingen, hem door den vorst geschonken, op reis, om de vroegere woonplaats zijner moeder op te zoeken. Hij vestigde zich daarna even ten noorden van Gëndis en had het geluk spoedig verscheidene desa's aan zich te onderwerpen, terwijl de andere in den omtrek gelegene desa's op het hooren van zijn buitengewoon succès spoedig zelf hunne onderwerping kwamen aanbieden. Nog zijn even ten zuiden van de balé-agoeng van Pandji eenige overblijfselen van zijne vroegere poeri, o.m. een gedeelte van den steenen muur van de poort, zichtbaar. De vroeger door hem gebruikte oemah-mëtèn wordt ook nog aangewezen, en daarin de balé waarop hij sliep. Dit huisje wordt thans bewoond door een goesi¹⁾, doch volgens beweren van den eigenaar durven zij het bovenste gedeelte van de balé, welke uit twee verdiepingen bestaat, niet te gebruiken; hij die het waagde, zou zich zeker een groot ongeluk op den hals halen.

Het desagebied van Pandji moet vóór de doorbraak een gansch ander aanzien gehad hebben dan thans; toen waren nog verscheidene volkrijke en welvarende desa's ten zuiden van Pandji gelegen, doch alle werden bij die gelegenheid als weggevaagd. In het jaar 1815 vond deze katastrofe plaats, waarbij zich een vloed van vulkanisch slijk, uit het meer Tamblingan voortkomende, over de landstreek tusschen de toekad Boelèlèng en de toekad Batoepoela gelegen uitstortte, waarbij duizenden menschen het leven verloren en de vruchtbare bouwlanden in eene woestijn herschapen werden.

Een al te schraapzuchtige pèdanda, zegt men, was geheel alleen de oorzaak van deze ramp. Zekere pèdanda Soeria nl. had zich de zeer kostbare nagabanda van een verbrandingstoestel van een vorst toegeëigend, terwijl ze rechtens aan een zijner ambtsbroeders uit Karangasëm toekwam, aangezien de te verbranden vorst van Karangasëm afkomstig was. Hiermede had hij zich den toorn van de déwa's op den hals gehaald, die hem nu overal achtervolgden. Toen hij kort daarop te Bandjar verblijf hield, kwamen daar voortdurend zeer zware aardbevingen voor, soms 150 maal daags, die niet ophielden, vóórdat genoemde pèdanda weer naar Boelèlèng verhuisd was. Kort daarna vond de doorbraak van het meer Tamblingan plaats en men stelt het voor alsof de slijkmassa hem zocht. Eerst strekte zij zich over de geheele breedte van genoemde landstreek uit, doch even ten zuiden van de poera-balé-agoeng van Pandji splitste zij zich in tweeën, waardoor deze desa gespaard bleef. Het westelijke deel volgde daarop den loop van de Batoepoeloe, terwijl het oostelijke zich even ten noorden van Singaradja nabij Liligoendi andermaal splitste. Aldaar werd de pèdanda door den stroom achterhaald, en

1) Zie Korn's Adatrecht van Bali, blz. 86—87. — Noot van de commissie.

zoo spoedig hij gestorven was stond, naar men beweert, de geheele slijkmassa stil.

Volgens overlevering zijn bij die gelegenheid de volgende desa's verwoest en alle inwoners, die zich toen daar ophielden jammerlijk omgekomen: Tapoek-basa, Mëndala, Gëndis, Moendoek pëngarèngan, Kaping, Kërasan, Bandjar-badoeng, Bandjar-moendoek, en Sambangan. Van Këdoe werd slechts de grootste helft verwoest, terwijl eenige kleine huisjes nabij de sawahs zijn blijven staan en de desa's Pëmaron, Galiran en Bangkang ook slechts voor een deel verloren gingen. Zooals wij hiervoor reeds zagen, zijn thans slechts 5 desa's weer opgebouwd, doch zij moeten niet die uitgestrektheid hebben, die zij vroeger bezaten. Het in cultuur brengen van dien grond kon slechts zeer langzaam geschieden; het noordelijk gedeelte is weer geheel in sawahs en tuinen herschapen, doch in het zuiden zijn nog uitgestrekte gronden, die op nijvere handen wachten.

De desa Pandji is gelegen aan den weg, die vanaf Galiran zuidwaarts voert, doch zich niet verder dan Këdoe uitstrekt. Zij is zeer wijd uiteen gebouwd; eene groote aaneenschakeling van huizen vindt men niet, doch overal kleine groepen tusschen de tuinen verscholen. Nabij het meest zuidelijk deel van de desa vindt men, met het front naar den grooten weg staande, de balé-agoeng, die pas is hersteld geworden en de bezichtiging ten zeerste waard is. Nog behoort tot haar de westwaarts gelegen vestiging Lëbahsioeng, die een vijftigtal koeboe's en huizen telt, hoofdzakelijk toebehoorende aan lieden uit Pandji afkomstig. De desa's Pëmaron, Galiran en Bangkang zijn allen aan den ouden weg van Boelèlèng naar Toemoekoes gelegen. Het vertier in die desa's is sinds de opening van den nieuwen weg aanmerkelijk verminderd, daar deze een groot deel van de passage tot zich getrokken heeft, terwijl vroeger alle vervoer naar en van de west langs dezen weg moest geschieden.

Na de verwoesting zijn in Pëmaron en Galiran verscheidene lieden van Pandji komen wonen, die daar langzamerhand weder eene desa gevormd hebben. Met Bangkang is zulks niet het geval. Aldaar is nl. een geheele bandjar, uitsluitend uit lieden van Karangasëm bestaande, die door den vorst van Boelèlèng, na eene overwinning, die hij op Karangasëm behaald had, waren meegenomen, en wien Bangkang als verblijfplaats was aangewezen. Deze bandjar ontleent haar naam Tista aan de desa, waarvan die lieden afkomstig waren. Tijdens de doorbraak waren juist vele der mannen tijdelijk naar Karangasëm, en toen zij bij terugkomst hunne woonsteden verwoest vonden, vestigden zij zich toch andermaal op die plaats en waren alstoen de stichters van de tegenwoordige desa.

Aan den weg, die langs de toekad Banjoemala naar het zuiden leidt, vindt men over eene groote uitgestrektheid huizen verspreid, welke tezamen onder de namen Babakan en Sambangan bekend staan en allen aan lieden van Bandjar-tegal, Soekasada, Bantang-banoea, Roenoeh etc. toebehooren. Dezen hebben hier oorspronkelijk, toen zij pas den grond begonnen te ontginnen, koeboe's opgericht, doch

er langzamerhand goede huizen voor in de plaats gesteld, en wellicht zal na verloop van jaren hier weer een even groote desa verrijzen als vroeger Sambangan moet geweest zijn. Verder zuidwaarts aan dien weg vindt men op de plaats, waar vroeger Kědoe heeft gestaan, eenige koeboe's, die ook onder dien naam bekend zijn. Aldaar gaat men thans ook voortdurend door met het in ontginning brengen van nog onbebouwde gronden.

Desavereeniging.

In desa Pandji bestaat eene desavereeniging, waarvan alle hoofden van families lid moeten zijn. Zoolang de vader leeft, behoeft geen zijner zoons daaraan deel te nemen, maar sterft hij, dan treedt zijn oudste zoon direct in zijne plaats, terwijl de andere getrouwde zoons allen twee jaren later ook lid der desavereeniging moeten worden. Zij telt op het oogenblik 200 leden, waaronder er elf zijn, die van de bestaande gelegenheid om zich vrij te koopen van de verplichtingen, die het lidmaatschap oplegt, door de betaling in de maand kapat eener som van 1000 kèpèngs, gebruikmaken. Men noemt hen pēngadjama. Op alle inwoners der desa is het bovenstaande gelijkelijk van toepassing, hetzij zij tot de satriakaste behooren, dan wel pērbali of gewoon desaman zijn.

Zooals wij reeds boven zagen, zijn op het desagebied van Pandji nog verscheidene gehuchten gelegen. De inwoners daarvan behoeven niet aan de desavereeniging deel te nemen, noch aan de gewone desadiensten, doch wel rusten op hen te dien aanzien eenige verplichtingen. Zoo b.v. moeten zij deelnemen aan het onderhoud van de balé-agoeng, de padoeraksa en de méroe, voor een half aandeel; bij het sěsěpèn-feest moeten zij 11 kèpèngs per huisgezin betalen. Die betalingen dragen den naam van sěsaön; er is ook onder begrepen de verplichting tot het leveren van vechthanen (oeran). De desalieden van Pandji stellen er veel prijs op, dat die kleine verplichtingen der gehuchten tegenover haar blijven bestaan, minder om het geldelijk voordeel dat zij er van trekken, dan wel als een bewijs der afhankelijkheid dier desa's en om haar desagebied ongeschonden te behouden, zooals de grenzen daarvan in de sima worden opgegeven. Tot nu toe is haar dit vrijwel gelukt, daar zij eene krachtige en welvarende desa is, die zich naar buiten kan doen gelden en de overhand heeft behouden boven de later in hare omgeving verrezen desa's.

Men ziet het overal, het te niet gaan eener desa of wel het verbrokkelen van haar gebied heeft voornamelijk dan plaats, wanneer in hare nabijheid andere vestigingen verrijzen die, in gunstiger omstandigheden verkeerende dan de moeder-desa, hetzij door gezonder klimaat, betere gronden voor het beoefenen van den landbouw, in de onmiddellijke nabijheid meer gelegenheid om op andere wijze geld te verdienen etc., deze boven het hoofd groeien. Het gevolg is, dat de bewoners der nieuwe vestiging door meer rijkdom en meer afstammelingen de behoefte gevoelen, om op zich zelf te staan, ontslagen te zijn van hare afhankelijkheid van eene andere desa; deze

laatste begint hare eigen zwakte te gevoelen, ziet zich gedwongen om, hoewel ongaarne, de rechten der nieuwe vestiging te erkennen. Geen weerstand meer kunnende bieden aan den natuurlijke gang van zaken volgens welken het recht van den krachtigste moet predomineren, die vestigingen tot ontwikkeling moeten komen die de meeste levensvatbaarheid en inwendige kracht bezitten, gaat zij er ten slotte schoorvoetend toe over aan de nieuwe vestiging een gedeelte van haar grondgebied af te staan.

In Pandji is het echter nog niet zoover gekomen; tot nu toe heeft die desa weerstand weten te bieden aan allen aandrang om, althans aan de desa's Bangkang, Galiran en Pëmaron, een deel van haar gebied af te staan, en zulks niettegenstaande zij zelfs onder een anderen poenggawa resorteeren dan Pandji zelf. Het afbakenen van een rechtsgebied voor die plaatsen, wat wel een eerste noodzakelijkheid zoude wezen, heeft nog niet plaats gehad, maar toch strekt de solidaire verantwoordelijkheid van Pandji zich reeds niet meer tot de inwoners van de genoemde vestigingen uit, en hoewel daaromtrent geene bepaalde overeenkomst getroffen is, wordt tegenwoordig stilzwijgend aangenomen, dat elke plaats verantwoordelijk is voor hetgeen er gebeurt in de streken, welke door haar eigen inwoners bebouwd worden. Reeds dit kan echter de eerste stap zijn tot eene afscheiding van de moeder-desa en het geraken tot een eigen zelfstandig bestaan. Eene afzonderlijke desavereeniging bestaat in die gehuchten niet, zij hebben echter elk hun eigen begraafplaats en een daarbij behoorenden doodentempel, die zij tezamen onderhouden; ook bezitten Pëmaron en Bangkang elk een poera-desa, dat echter geen balé-agoeng maar een zoogenaamde poera-pamaksan is. De gehuchten Këdoe en Sambangan zijn vestigingen, die tot stand zijn gekomen door het aanwezig van vele sawahs aldaar; het zijn daar dus eigenlijk de soebakvereenigingen, die op den voorgrond treden.

Volgens een voorschrift der sima, dat trouw wordt opgevolgd, moet de desavereeniging op elke sanistjara-klion in de balé-agoeng vergadering houden.

Sima-desa.

De desa is in het bezit van een awig-awig; door wien zij werd uitgevaardigd en in welk jaar, wordt daarin niet vermeld; alleen de naam van den vervaardiger van het tegenwoordig exemplaar, dat een afschrift is van het oorspronkelijke stuk, wordt vermeld. De inhoud betreft hoofdzakelijk de verplichtingen, die op de leden der vereeniging rusten ten aanzien van de desadiensten, de offerfeesten etc. O.a. wordt het sësëpèn-feest daarin besproken, dat vroeger gestrenger gevierd werd dan thans. Vroeger zouden b.v. de schuivers het niet gewaagd hebben hun pijp te rooken in huis; zij lieten het voor die dagen na, of konden zij dat niet, dan verhuisden zij tijdelijk naar de grens van het desagebied; tegenwoordig geneeren zij zich niet, thuis hun lampje daarvoor op te steken. Ook het verbod om uit te gaan werd strenger gehandhaafd, alleen werd een uitzondering

gemaakt voor kinderen zóo lang zij, naar de sima zegt, nog niet met de hand over het hoofd heen hun oor konden bereiken. Ook de verplichtingen der gehuchten jegens de moeder-*desa* komen ter sprake. Voorts treft men in dat geschrift voorschriften aan omtrent het *desabestuur*, de vergaderingen en feesten der *desaleden* etc. Het laatste gedeelte bevat de regeling der hanengevchten.

Bestuur.

Het bestuur der vereeniging bestaat uit vijf personen: een *pasěk*, een *pěnjarikan*, een *koebajan* en twee *klian-tinggi*. Elk hunner heeft een veertigtal der *desaleden* (*tinggi*) meer direct onder zijne hoede.

Wanneer de *desaleden* in groote vergaderingen op de *balé-agoeng* bijeengezeten zijn, is voor het *desabestuur* een vaste plaats gereserveerd, waar niemand anders mag plaats nemen; zijn zij verhinderd te komen, dan moet hunne plaats onbezet blijven; alleen wanneer, hetgeen somtijds voorkomt, *goesti's* van *Boelèlèng* aan feesten in *Pandji* komen deelnemen, ruimt voor hen het bestuur zijne plaats in. De *balé-agoeng* is door zijne stijlen in vijf vakken (*rong*) verdeeld. Het bovenste, meest zuidelijke vak is de plaats der offeranden; in het daarop volgende nemen der *satria's* en *perbali's*, die lid zijn van de vereeniging, plaats; het middenste vak is voor het bestuur, terwijl daar beneden de andere *desaleden* naar verkiezing plaats kunnen nemen.

Tèmpèksgewijze moeten de *desaleden* als *saja* fungeeren en als zoodanig bij de feesten, wanneer alle *desaleden* gezeten zijn en de *rondedans* der *rědjangs* heeft plaats gehad, de anderen bedienen. De *pasěk* is in alles de voorganger zijner *desagenooten*; wanneer na afloop van den daarop volgende gemeenschappelijken maaltijd tot den *dans* zal worden overgegaan, is hij het ook, die deze opent door drie maten (*gěmpoel*) vóór te dansen. Direct daarna voeren de *saja's*, van *pěndjors*¹⁾ voorzien en in twee kampen verdeeld, een soort *krijgsdans* uit. Doch ook zijn in de *sima* den *saja's* functiën opgedragen van meer ernstigen aard, b.v. om degenen, die nalatig zijn in het betalen van *patoeroenan*, daartoe te dwingen, desnoods door het leggen van beslag op hun huis en het verkoopen daarvan.

Alle betrekkingen bij het *desa*-bestuur zijn erfelijk in bepaalde families. Bezoldiging krijgen zij niet, behalve een gedeelte van de *alang-alang*, die op het gebied der *desa* gesneden wordt, maar ook dat aandeel staan zij dikwijls af ten behoeve van de *tempels*.

Droge velden.

Bij het opnieuw in cultuur nemen der bij de doorbraak bedolven gronden heeft men overal zooveel mogelijk weer *sawahs* aangelegd. Toch vindt men voornamelijk in de nabijheid van *desa Pandji* ten westen van de *tlabah Oema-pandji* nog vele stukken *tegalgrond*, aangezien de watervoorziening aldaar een zeer lastig vraagstuk is. Ten oosten van de *tlabah Oema-pandji* is de watervoorziening ruimer,

1) Zie boven, blz. 215. — Noot van de commissie.

alhoewel de ěmpělan, evenals die van Pandji, in de Banjoemala en een groot eind stroomafwaarts is gelegen; doch aldaar heeft genoemde toekad reeds twee zeer waterrijke takken opgenomen, waardoor eene genoegzame hoeveelheid kan worden afgedamd. Alhier zijn dan ook in den laatsten tijd verscheidene nieuwe sawahs aangelegd kunnen worden. Wat de beplanting der tegalgronden betreft, deze is over het algemeen zeer gering; bij vele laaf de grond niet anders toe dan ze bij het doorkomen der regens met djagoeng en oendis te beplanten en eene maand later er katjang of komak tusschen in te zaaien, terwijl ze dan na afloop van den oogst dezer producten tot het begin van den volgende regenmoeson onbeplant blijven. Jaarlijks worden de velden met deze producten beplant en geven gewoonlijk ook een goeden oogst. Met tabak kunnen zij voor het meerendeel niet beplant worden, daar de grond door geheele onthouding van water te schraal en te lastig te bewerken is. Trouwens voor het telen van laatstgenoemd product heeft men overvloed van gelegenheid op de sawahs, waarvan elk jaar een gedeelte voor de beplanting met droge gewassen in aanmerking komt.

De tegalgronden in de nabijheid der desa's Bangkang, Galiran, en Pěmaron worden niet met de hiervoor genoemde producten beplant. Aldaar kan men nl. door de onmiddellijke nabijheid der sawahs wel over eenig water beschikken, en heeft men zelf geen sawahs om het voor een paar dagen naar de tegals te leiden, zoo krijgt men het zonder betaling wel van anderen. De tegals bezigt men daar uitsluitend voor de tabakscultuur; men verkrijgt daarvan gewoonlijk een goed product, doch hiertoe is men genoodzaakt, om na elken oogst de gronden een jaar braak te laten liggen, daar ze anders te spoedig uitgeput zouden zijn. In den omtrek van Babakan, Sambangan en Kědoe vindt men slechts weinig tegalgronden, die voor een deel met djagoeng, katjang etc., voor een ander deel met tabak beplant worden. De beplanting dier tuinen is tamelijk dicht open; nagenoeg overal zijn klappers het hoofdproduct. De opbrengst der klappers is zeer verschillend; in goede tijden van 10 tot 12 's maands per boom, menigmaal echter slechts 2 of 3. Nagenoeg alle soorten vruchtboomen komen in de tuinen voor, alleen de nangka's en mangga's tot eene eenigszins beduidende hoeveelheid, de fijnere vruchtsoorten slechts bij uitzondering. Van een volwassen mangga-boom, die goed draagt, verkrijgt men 200 à 300 stuks vruchten, die in dure tijden voor 8 à 10, in goedkoope tijden voor 3 of 4 kěpěngs het stuk verkocht worden. Van hier worden zeer vele mangga's in Boelělěng en omliggende desa's verkocht.

Het hierboven omtrent de tegalgronden gezegde in aanmerking nemende, zouden zij allen, alhoewel de beplanting nogal verschilt, tot dezelfde en wel tot de 2e klasse van aanslag gebracht kunnen worden, aangezien men daar, waar de minder waardevolle producten gecultiveerd worden, jaarlijks één oogst verkrijgt, terwijl die, welke met tabak beplant worden, om het andere jaar braak moeten blijven liggen.

Een tiental jaren geleden is men reeds begonnen ten zuiden van Pandji op het grondstuk, genaamd Sassan, zoomede in Kědoe koffie aan te planten. In het begin liet deze aanplant zich gunstig aanzien, doch na een paar keer vrucht gedragen te hebben, begon zij reeds te kwijnen en sinds zijn vele boomen gestorven, hetgeen aan de te groote warmte wordt toegeschreven. Door de groote verdiensten, welke men elders met de koffiecultuur maakte, kwam men een viertal jaren geleden op het idée om meer zuidelijk in een koeler klimaat plantsoenen te gaan aanleggen. Daar echter die streek bekend staat voor het veelvuldig voorkomen van tijgers, zoo durfde men niet ieder afzonderlijk er heen te gaan. Een dertigtal personen vereenigden zich en trokken ten zuiden van de uitgestrekte alang-alang-velden het bosch in. Aldaar kozen zij zich ieder een stuk grond uit, maakten dat zoo goed mogelijk schoon en plantten er koffie. Bij die eene keer is het echter gebleven, en na dien tijd heeft niemand meer iets van die aanplanting gezien; men durfde niet anders dan in grooten getale erheen te trekken, terwijl het maar niet van kwam zich andermaal te vereenigen om verdere zorg aan den aanplant te gaan besteden. Volgens gerucht echter moet hij op verscheidene plaatsen reeds vruchten dragen, die door lieden van Goblèk, die zich daar wel durven bewegen, worden geoogst. Thans heeft zich te Pandji een sěka gevormd van 45 leden met twee klians aan het hoofd, om in den aanstaanden westmoeson andermaal aldaar koffie te gaan planten; het plan is echter nog maar zeer vaag, en daar men er vroeger meermalen van zwanger is gegaan, zoo valt het ook te betwijfelen, of er thans wel gevolg aan gegeven zal worden.

De alang-alang-velden ten zuiden van Pandji gelegen behooren voor een deel aan een sěka van 49 personen, die er ieder een stuk van hebben gekregen. Zij zijn verplicht, tot onderhoud van de poera's elk jaar ieder een schoudervracht aan de desa te leveren, en opdat er later voor de tempels niet te weinig zal zijn, heeft men bepaald, dat er geen tegalvelden of sawahs van mogen gemaakt worden. Van de meest zuidwaarts gelegen velden wordt de alang-alang niet gesneden, daar men bang is voor de menigvuldig voorkomende tijgers. Een deel der alang-alang-velden, welke ten zuiden van Kědoe gelegen zijn, behoort aan de soebaks Babakan, Sambangan en Kědoe; elk sawah-bezitter heeft recht op een deel der alang-alang-velden, welke laatste dan ook niet afzonderlijk mogen worden verkocht. Vroeger, toen de vorst toestemming gaf deze velden te verdeelen, werd tevens bepaald, dat jaarlijks van elk deel twee schoudervrachten ter hoofdplaats moesten worden ingeleverd, hetgeen heden nog het geval is. Van één deel verkrijgt men van 15 tot 30 schoudervrachten, terwijl één daarvan alhier eene waarde van 200 kèpèngs vertegenwoordigt.

Terreingesteldheid.

De terreingesteldheid op de verschillende plaatsen van dit desa-gebied is lang niet gelijk, daar het zich vanaf het zeestrand tot aan de toppen van den bergrug, die van west naar oost door de geheele

afdeeling Boelèlèng loopt, uitstrekt. Men treft er zoowel vlak land, als matig en ook sterk hellend terrein aan. Dat gedeelte hetwelk tusschen het zeestrand en den ouden weg van Boelèlèng naar Tamoe-koes gelegen is, is nagenoeg geheel vlak, terwijl het bezuiden dien weg zachtens oploopt, doch over het geheele bebouwde gedeelte is het nergens bijzonder sterk geaccidenteerd. Zulks is alleen het geval met de uitgestrekte alang-alang-velden en boschgronden, welke het zuidelijkst gedeelte van dit desagebied vormen.

Nog voordat zich eenige vulkanische invloed had doen gelden, bestond de grond uit tanah lègit en tanah sari. Bij de uitbarsting van de Tambora echter had men hier gedurende eenige dagen een zwaren aschregen, waardoor de geheele bodem met een laag vulkanische asch (t a n a h a ö n) bedekt werd. Bij de bewerking der velden vermengde deze zich met de bovengenoemde soorten en nog heden is dit de samenstelling op die plaatsen, welke bij gelegenheid van de doorbraak niet bedolven zijn geworden. Met het grootste deel van het desagebied is zulks echter wel het geval, en de laag vulkanische slijk (t a n a h l a p a n g) die er zich toen heeft over uitgespreid, heeft soms een dikte van een paar meter, elders slechts van eenige duimen. Het is echter gemengd met eene groote hoeveelheid steenen van allerlei afmetingen, die de bebouwing zeer lastig maken. Over het algemeen geeft men de voorkeur aan die gronden, welke slechts met eene dunne laag vulkanische aarde waren bedekt, welke bij de bewerking met den oorspronkelijken grond zich heeft vermengd. De tanah lapang is zeer poreus, waardoor zij bij bevoeiïng veel water noodig heeft, doch heeft men daarover te beschikken, dan slagen op dien grond alle producten en vooral de padi zeer goed. Eene ge-regelde besproeiïng der tegalgronden en tuinen vindt niet plaats; wel komt het menigmaal voor, dat iemand, die tevens in het bezit van sawahs is, zijn water voor eenige dagen naar bovengenoemde gronden voert.

Grondenrecht.

Alle bebouwde gronden en erven op het desagebied van Pandji zijn in erfelijk individueel bezit. Men herinnert zich echter nog den tijd, dat een deel der gronden te Lèbah-sioeng desabezit was en toen aan verschillende lieden werd verhuurd. Langzamerhand zijn deze er echter in geslaagd van die gronden sawahs te maken, en zoodra begonnen werd met het betalen daarvoor van p a d j è g aan den vorst, hield het betalen van o e p è t i aan de desa op, waarmede tevens die gronden waren overgegaan in individueel bezit van de aanleggers der sawahs. Aanvankelijk heeft de vorst de desa schadeloosgesteld door haar de padjèg van eenige andere sawahs af te staan voor hare feesten in den dorpstempel, doch dit heeft opgehouden doordat wegens oneenigheid onder de desalieden die feesten langen tijd niet gevierd zijn kunnen worden.

De desa bezit eene zekere uitgestrektheid alang-alang-velden, waarvoor een deel van de opbrengst als huur betaald wordt. Ook de onbebouwde boschgronden behooren aan de desa, en iedereen,

zoowel personen uit de desa's op haar gebied als die van elders, kan een deel daarvan krijgen om met koffie te beplanten, waardoor het in bezit van den ontginner overgaat. Volgens een voorschrift der sima moet men, vreemdeling zijnde, daartoe echter eerst de vergunning vragen van het dorpsbestuur, anders wordt men met 9000 kèpèngs beboet. Ook het halen van brandhout in de ten zuiden der desa gelegen bosschen staat een ieder vrij. Niet altijd is men daarmee zoo vrijgevig geweest, althans in de sima wordt bepaald, dat de vreemdeling, die boschproducten verzamelt (maliali) op Pandji's gebied, gebonden en, zoo hij zich verzet, gedood zal worden. Nabij de begraafplaats van de desa Pëmaron vindt men twee stukken desa-grond, welke ten voordeele der desakas worden verhuurd. Zeer langen tijd geleden moet de plaats ook tot kerkhof gediend hebben, waarom men ze thans nog als tēngĕd (onheilaanbrengend) beschouwt. Dit is dan ook de reden, dat die grondstukken zoo goedkoop zijn verhuurd geworden, één nl., waarin behalve eenige fijnere vruchtboomen 38 klappers voorkomen, voor 150 kèpèngs 's jaars, de ander, waar ruim 80 stuks vruchtdragende klappers staan, voor 500 kèpèngs. Een toch zou de tegenwoordige huurder er niet toe over zijn gegaan als zijn echt niet kinderloos was gebleven; want ware dit niet het geval, dan zou het onverantwoordelijk geweest zijn, zijn huisgezin op deze wijze aan de wraak der déwa's bloot te stellen. Hij zelf durft er ook niet wonen, doch gaat er zoo nu en dan heen, om de noodige werkzaamheden te verrichten.

Op Pandji's desagebied komt slechts één domeintuin voor naast een domeinsawah, aan den weg die van Galiran naar Pandji voert gelegen. In dezen tuin, welke voor 8 rijksdaalders aan Pan Miakta is verhuurd, komen 40 klappers, twee mangga's, een nangka, een wani en een aanplant van een honderdtal pisangboomen voor.

Ambtsvelden worden op dit desagebied niet aangetroffen. Zeer vele gronden, op Pandji's desagebied gelegen, zijn in het bezit van lieden van elders. De geheele streek, tusschen tlabah Oema-Pandji en de toekad Banjoemala gelegen, wordt, zooals wij boven reeds zagen, hoofdzakelijk door lieden uit de desa's Roenoch, Soekasada, Bantangbenoea, Sangkèt en Bandjar-tĕgal bebouwd. Sommigen zijn in hunne desa's blijven wonen en hebben bij hunne velden slechts een koeboe; anderen hebben zich voor goed hier gevestigd. Ook in de nabijheid van Bangkang zijn eenige klappertuinen, welke aan lieden van Bandjar-tĕgal toebehooren. Overigens behooren alle gronden aan lieden, op Pandji's gebied gevestigd. Door den overvloed van grond komt het slechts zelden voor, dat de inwoners der op Pandji's gebied gelegen desa's buiten dat gebied gronden zoeken. Thans zijn er een paar inwoners van Pëmaron en Lĕbahsioeng, die op het gebied van Toekad-moengga tabakslanden in cultuur hebben.

Belasting, enz.

Belastingen voor de tegalvelden en tuinen zijn nimmer aan den landsheer betaald geworden.

De desadienstplichtigheid is onafhankelijk van het bezit van grond.

Contracten voor de bewerking van eens anders velden worden slechts zelden aangegaan. Alleen bij de tegalgronden, welke met tabak kunnen worden beplant, heeft het een enkele maal plaats, waarbij eigenaar en bewerker ieder de helft van de opbrengst verkrijgen. Voor het in contract bewerken der tegalgronden, waarop men slechts djagoeng, katjang en oendis kan planten, doen zich nooit liefhebbers voor, daar de opbrengst te gering is. Menigmaal leent men voor een jaar dergelijke gronden van een vriend, als hij zelf niet van plan is ze te bewerken. Soms laat men ook tuinen, die ver van de desa verwijderd liggen, door anderen, die er dan in een koeboe gaan wonen, verzorgen, waarvoor deze de helft van de opbrengst van alle daarin voorkomende vruchtboomen krijgen.

Het zuidelijk gedeelte van het desagebied is nog voor een groot deel onbebouwd en bestaat uit boschgrond en alang-alang velden. De boschgrond zal wellicht later voor koffieplantsoenen gebezigd worden, terwijl groote gedeelten der alang-alang-velden zeer geschikt zijn, om in tegalvelden te worden herschapen. Langzaam gaat men voort meer gronden in bebouwing te brengen en zoo mogelijk van de tēgalans sawahs te maken. In de laatste jaren is zulks voornamelijk in Babakan, Sambangan en Kēdoe het geval geweest.

Ambachten en bedrijven.

Nagenoeg alle lieden, in de desa's op Pandji's gebied gevestigd, houden zich met landbouw bezig, daar zij over eene groote uitgestrektheid gronds te beschikken hebben. Handwerkslieden treft men niet aan; wel vindt men in de desa's Pandji, Galiran en Pēmaron enkele lieden, die het vak van smeden of timmeren verstaan, doch een vast bedrijf maken zij er niet van; in de eerste plaats blijven zij landbouwers.

Ten zuiden van Pandji wonen vijf personen in koeboe's, die gedurende den tijd, dat de toewak overvloedig vloeit, zich met de bereiding van arèn-suiker bezighouden. De arèn-palmen zijn hier echter schaarsch, genoemde personen verkoopen dan ook meestal hun toewak op de pasar van Pandji of in de nabijgelegen desa's.

Enkelen voorzien in hunne behoeften door het hakken van brandhout, dat zij soms te Boelèlèng ten verkoop brengen. Hiermede kan een persoon vlijtig doorwerkende ruim 300 kèpèngs daags verdienen. Zij die veel klapperboomen bezitten laten dikwijls de vruchten door loontrekkenden eens in de maand plukken. Hiervoor wordt één vrucht per boom betaald, en daar een persoon op een morgen wel twintig boomen voor zijne rekening kan nemen, zoo wordt daarmee dus ruim 200 kèpèngs daags verdiend.

Met handeldrijven of vrachtrijden houdt men zich hier niet bezig; in geen dezer desa's vindt men meer dan vijf paarden, die voornamelijk bij den padioogst worden gebruikt en slechts enkele malen om in het oosten zout te gaan halen als de lieden van daar wat al te lang wegblijven.

11 en 12. Desa's SĚlat en Kajoepoetih-m'laka.

In het oude desareglement van SĚlat, dat jaren geleden bij een brand verloren moet zijn geraakt, werden, volgens van verscheidene zijden ingewonnen berichten, de grenzen als volgt omschreven: ten noorden: de Java-zee; ten oosten: de toekad Bangka, waardoor het gescheiden wordt van het desagebied van Pandji; ten zuiden: de oevers van het meer Tamblingan; ten westen: de toekad Asangan, die het scheidt van het gebied der desa Kajoepoetih-m'laka. Thans zijn echter op dit uitgestrekte gebied vele andere volkrijke desa's gelegen.

Oorspronkelijk bestonden deze nederzettingen slechts uit eenige koeboe's, doch toen zij zich later sterk uitbreidden, hebben zij zich geheel van de hoofddesa kunnen afscheiden en zijn zij ook den door hen geoccupeerden grond als hun eigen desagebied gaan beschouwen. De voornaamste dezer desa's zijn Toekad-moengga, Antoeran en Banjoe-alit, die thans ook tot een ander poenggawaschap behooren dan de overige op het gebied van SĚlat gelegen desa's.

Moendoek-koentji en Tĕgallinggah zijn ook thans nog op het desagebied van SĚlat gelegen; wel leiden zij nagenoeg een zelfstandig bestaan, doch daar zij in vele opzichten in overeenkomstigen toestand verkeerden als de hierboven genoemde desa, zullen zij gelijktijdig in beschouwing worden genomen en alleen de bestaande afwijkingen worden gereleveerd.

Alleen aan de noordzijde heeft de desa SĚlat dus een deel van haar gebied verloren. Thans wordt de noordelijke grens gevormd voor een deel door een kleinen weg, voor een ander deel door een pagger vlak ten zuiden der desa's Toekad moengga, Antoeran en Banjoe-alit. Ten oosten vormt de toekad Bangka nog steeds de grens, doch als grens van het rechtsgebied met Tegallinggah is de toekad Baās aangenomen. Over de westelijke grens is destijds geschil ontstaan met de desa Kajoepoetih-m'laka, bij welks beëindiging, in afwijking van het bovenvermelde, als grens werd gesteld eerst de toekad Asangan en daarna de noordelijke rand der sawahs van Kajoepoetih naar het ravijn (p a n g k o e n g) Kastoeri, verder laatstgenoemd ravijn.

De grenzen van het desagebied van Kajoepoetih-m'laka zijn: ten noorden: de Java zee; ten oosten: het gebied van de desa SĚlat, begrensd als boven werd omschreven; ten zuiden: de bergrug genaamd Bangkang-djaran, die het scheidt van het desagebied van SĚlat; ten westen: moendoek kĕntjaroem en de toekad Jĕh-anakan, daardoor gescheiden van Tigawasa. Op het noordelijkst deel van dit desagebied is later de desa Kali-boekboek verrezen, die evenals de hierboven genoemde desa's thans een eigen desagebied heeft. Een kleine weg en pangkoeng Kastoeri vormen tusschen deze twee desa's de grens. Alhier heeft de afscheiding van een deel van het gebied later plaats gehad dan in SĚlat; althans een der oudste inwoners herinnerde zich nog, dat vroeger het noordelijke grensteeken bij het sĕsĕpĕn-feest aan het strand werd geplaatst.

Oorsprong en ligging der desa.

Omtrent den oorsprong der desa Sĕlat, in het dorpsreglement Pandanbantĕn genoemd, zijn ook bij de oudste inwoners geene overlevēringen bekend. Wel is zulks het geval met Moendoek-koentji en Tĕgallinggah. Eerstgenoemde desa is ontstaan gedurende de regeering van vorst Pandji Sakti die te Soekasada resideerde. Van de volgelingen van dezen souverein, die hem, als hij op reis ging, moesten vergezellen om de wapens te dragen, waren er eenige, afkomstig van Dĕpaā, die zich te Soekasada hadden gevestigd, ook nog belast met de levering van gras in de poeri. Daar zij dit nabij hunne woonplaatsen niet altijd voldoende vonden, en het op het gebied van Sĕlat overvloedig voorkwam, verkregen zij verlof om het hier te gaan snijden, zoomede, daar de afstand nogal aanzienlijk was, om zich voor eenigen tijd in koeboe's op die plaatsen te vestigen. Deze vestiging breidde zich langzamerhand uit en, verlost door de goede nog woest liggende gronden, begon men eenige tegalproducten te verbouwen. Toen na de doorbraak van het meer Tamblingan deze lieden hunne oude woonsteden nabij Soekasada, wilden opzoeken, vonden zij daarvan weinig meer overgebleven, terwijl ook de meeste hunner verwanten bij die ramp waren omgekomen. Er bestond voor hen toen geen aanleiding meer, om naar hun vroegere woonplaats weder te keeren zoodat zij na dien tijd voor goed te Moendoek-koentji bleven gevestigd.

De ten noord-oosten van Moendoek-koentji gelegen desa Tegallinggah is van nog veel recenter datum. Inwoners van Boelĕlĕng en Pandji, die op hun eigen gebied niet de noodige bouwgronden konden verkrijgen, aangetrokken door de goede aldaar braak liggende gronden, vroegen toestemming een deel daarvan in ontginning te nemen, hetgeen hun door het desabestuur van Sĕlat gereedelijk werd toegestaan. Alhoewel zulks reeds verscheidene tientallen jaren geleden is, hebben die verschillende lieden zich niet tot eene desa vereenigd; zij hebben de banden met hunne eigen desa's niet verbroken en brengen in de tempels aldaar ook nog hunne offeranden. Een poera-desa of poera-dalĕm wordt te Tegallinggah dan ook niet aangetroffen. In gewone omstandigheden begraven zij hunne dooden elders; alleen voor gevallen van besmettelijke ziekte vindt men eene kleine begraafplaats ten zuiden van de desa.

Tĕgallinggah bestaat uit twee gedeelten; een deel uitsluitend bewoond door Mohammedanen, een ander deel door Balineezen. Hun getalsterkte is ongeveer gelijk, van ieder ruim 25 huisgezinnen. Het door de Balineezen bewoonde gedeelte bestaat uit verscheidene groepen van huizen op tamelijk aanzienlijken afstand van elkaar gelegen, en allicht zoude men denken, dat de bewoners uit ĕĕn zoo'n blok uit dezelfde desa afkomstig zijn, doch zulks is niet het geval; dezen wonen aldaar ook weer dooreen. Van de 26 te Tegallinggah gevestigde gezinnen zijn er 16 afkomstig van Boelĕlĕng, 6 van Moendoek-koentji en 4 van Pandji. De Mohammedanen zijn uit Pĕngastoelan en Boelĕlĕng zich daar komen vestigen; zij houden zich

evenals de Balineezen nagenoeg uitsluitend met landbouwwerk bezig.

Moendoek-koentji bestaat uit een twintigtal Balische gezinnen en evenveel mohammedaansche; de laatstgenoemden staan met die van Tĕgal-linggah onder één hoofd; op het gebied van Sĕlat zijn nog verscheidene gehuchten gelegen, waarvan enkele op tamelijk grooten afstand, die met haar één desa zijn blijven vormen. De voornaamste daarvan zijn: Mailan, Bandjar-tĕngah (deze twee in de onmiddellijke nabijheid), Sampatsää, Boeloe-lada, Gamboeh, Lĕbah en Kawanau. Deze onderdeelen kunnen geen aanspraak op den naam van desa maken; zij bestaan uit een 10- tot 20-tal huizen, oorspronkelijk slechts koeboe's, doch die thans voortdurend worden bewoond. De bewoners aldaar zijn allen afkomstig van Sĕlat; vroeger vestigden zij zich alleen in die koeboe's gedurende den tijd, dat de tegalvelden bewerkt moesten worden, doch toen er na verloop van tijd verscheidene bijeenkwamen te staan, keerde men niet meer naar de desa terug en bouwde men huizen, geschikt om voortdurend te worden bewoond. Met de moederdesa Sĕlat bleven zij echter in de nauwste verbinding staan en aldaar worden zij dan ook nog geheel als desagenooten beschouwd. De weinig hier voorkomende en zeer verspreid liggende sawahs vindt men gewoonlijk in de nabijheid dier gehuchten, waarvan verscheidene dan ook dezelfde namen dragen als de soebaks.

Omtrent den oorsprong der desa Kajoepoetih-m'laka bestaan geene overleveringen.

Desavereeniging.

In de desa Sĕlat bestaat eene desavereeniging, die 80 leden telt. Als criterium voor het lidmaatschap wordt het huwelijk aangenomen. Direct na de voltrekking deelt het nieuwe lid in alle verplichtingen. De zoons van een desalid worden ook na hun huwelijk onmiddellijk in de vereeniging opgenomen, terwijl de oude heer eerst van zijn verplichtingen wordt ontslagen als hij te oud is om te werken, hetgeen ter beoordeeling van het desabestuur staat. Zoo lang iemand dus nog in de kracht van zijn leven is, blijft hij desadienstplichtig. Ook is het niemand vergund zich door de betaling van zekere som geld daaraan te onttrekken. Voornamelijk vindt dit hierin zijn oorzaak, dat de diensten voor de vijf op dit gebied voorkomende tempels, waarvan de poera-balé-agoeng, de poera-boekit en de poera-sĕgara de voornaamste zijn, nogal bezwarend zijn.

Wat boven voor desa Pandji werd aangeteekend omtrent het verdringen van de eene desa door de andere, is hier evenzeer, ja in nog grooter mate van toepassing. Aldaar kan men aan de invloeden van buiten nog weerstand bieden, daar de hoofddesa zelf rijk en machtig is; hier is zulks echter niet het geval. Desa's als Toekadmoengga, Antoeran en Banjoe-alit, die eerst later tot stand gekomen zijn, verkeerden, wat aangaat de middelen om tot ontwikkeling te komen, in veel gunstiger omstandigheden dan Sĕlat. Zij zijn gelegen te midden der vruchtbaarste velden, en groote wegen maken het handelsverkeer gemakkelijk. Spoedig overtrof dan ook het aantal desaleden aldaar dat van Sĕlat, zoodat zij zich konden afscheiden

van de desa, op wier grondgebied zij zich oorspronkelijk hadden gevestigd en een geheel zelfstandig bestaan gaan leiden. De desaveeniging van Kajoepoetih-m'laka telt thans 20 leden. Hetzelfde geval als hierboven genoemd heeft zich voorgedaan met de desa Kaliboekboek op het gebied van de desa Kajoepoetih-m'laka.

De desaleden van SĚlat vergaderen elke maand op sanistjara-kliion in de poera-balé-agoeng ter bespreking hunner gezamenlijke belangen. In Kajoepoetih-m'laka vergadert men op denzelfden dag ook in de poera-balé-agoeng; te Moendoek-koentji doet men het wel ter zelfder plaatse, doch op anggar kasih.

Sima-desa.

De oude awigawig van SĚlat is verloren geraakt. Deze was ter leen gegeven aan een kliian van Klontjing, en nadat men eenigen tijd daarna ze terugvroeg, werd er geantwoord, dat ze verbrand was, waaraan men wel weinig geloof sloeg, doch waarmede men toch genoegen moest nemen. Van den toen regeerenden vorst Anak-agoeng Ngoerah Madé Dj'lantik heeft men een ander reglement gekregen, dat echter niet zoo volledig is, daar o.a. van de grenzen van het desa-gebied en meerdere zaken van belang geen melding gemaakt wordt. Die van Kajoepoetih-m'laka is ook bij een brand zoek geraakt en Moendoek-koentji heeft er nooit een bezeten.

Bestuur.

Het desabestuur van SĚlat bestaat uit een pasĕk, een koebajan, een pĕnjarikan en twee kliian-tinggi. Dit bestuur wordt bij gelegenheid van vergaderingen en feesten door vijf saja's ter zijde gestaan. Alle desaleden zijn op hun beurt voor den tijd van eene maand saja. Zij, die de functie's van saja vervullen, moeten op de maandelijksche vergaderingen ook voor gebak, toewak, sirih en dergelijke zaken zorgen. De hoeveelheid daarvan is vast bepaald en een eenvoudige weegschaal nabij de balé-agoeng opgehangen, dient om de daarvoor vatbare zaken te wegen.

De hierboven genoemde betrekkingen, behalve die van kliian-tinggi, bekleedt men voor het leven en zijn erfelijk in de familie. Voor de betrekking van kliian-tinggi kan men zich ook, als er geldige redenen zijn, excuseeren. Indien de pasĕk, koebajan of pĕnjarikan komt te overlijden en hij heeft geen zoons, zoo komt één zijner naaste bloedverwanten voor zijne betrekking in aanmerking. Heeft hij een zoon, die echter nog te jong is voor de vervulling van eenige betrekking, dan wordt ze zoo lang voor hem waargenomen door een zijner verwanten, en zoo spoedig de gerechtigde desalid wordt, treedt hij ook in de vroegere functies van zijn vader. Toen de vorige pasĕk van Kajoepoetih-m'laka kwam te overlijden, kon zijn zoon hem niet opvolgen, daar deze weduenaar was en geene kinderen had, waardoor hij geen desalid kon zijn. De betrekking werd toen zoo lang door een zijner bloedverwanten vervuld; doch toen die weduenaar onlangs weer trouwde, is de ander afgetreden en hij pasĕk geworden. Het erfelijk zijn van de betrekking van pĕnjarikan zou soms lastig kunnen wezen, daar het best kan gebeuren dat een nieuw opgetredene

de schrijfkunst niet verstaat, hetgeen tot de waardige vervulling dezer betrekking toch een eerste vereischte is. In zoo'n geval is het den nieuwbenoemde veroorloofd zich door een pangliman te laten bijstaan.

In Kajoepoetih-m'laka vindt men dezelfde bestuursleden der desavereniging als hierboven voor Sĕlat werden opgegeven. In Moendoek-koentji heeft men van al deze functionarissen alleen een pasĕk, die alle waardigheden in zich vereenigt. De desavereniging aldaar is eenigszins in verval en de aan haar toebehoorende tempels zijn dat nog veel meer. Hiervoor bestaat trouwens wel eenige reden. Hun voornaamste en oudste tempel is de poera-wingin ten zuiden van de desa in het gebergte gelegen. Verscheidene jaren geleden zijn alle gronden daaromheen, met goedvinden van het bestuur te Boelèlèng, door Mohammedanen in beslag genomen ter beplanting met koffie, zoo ook de gronden vlak aan den tempel grenzende. Na dien tijd heeft men er bezwaar in gevonden dien tempel weer te gaan restaureeren daar er nagenoeg geen plaats toe overgebleven was, en zolang deze tempel niet hersteld is, kan er aan de poerabalé-agoeng, waarvan thans alleen een houten balé is blijven staan, ook niets gedaan worden. Wellicht ook heeft men wel gaarne eenige reden om niet tot de herstelling te behoeven over te gaan, daar dit op het geringe aantal desaleden zeer zwaar zou drukken. In geen dezer desa's worden vanwege de desavereniging aan de leden van het desabestuur eenige voordeelen toegekend.

Droge velden.

Het uitgestrekte terrein, dat nog heden als het desagebied van Sĕlat beschouwd wordt, bestaat voor een groot gedeelte uit tegalgronden, tuinen en gaga's, terwijl ook verscheidene heuvelruggen door den aard van den bodem en de gesteldheid van het terrein totaal ongeschikt zijn voor eenige beplanting. Sawahs worden er slechts tot zeer geringe uitgestrektheid aangetroffen; wel zouden verscheidene grondstukken daarin herschappen kunnen worden, doch het groote gebrek aan bevoeiingswater maakt zulks geheel onmogelijk. In den oostmoeson vallen de kleine riviertjes geheel droog en in den westmoeson heeft men zelfs voor de bestaande sawahs geen water genoeg.

De op dit desagebied voorkomende tegalgronden verkeerden lang niet alle in dezelfde omstandigheden. Er zijn er, doch zij vormen het kleinste deel, die elk jaar met djagoeng en tabak beplant worden; bij het doorkomen der regens het eerstgenoemde product, en na den oogst daarvan de tabak. Veelal laat men echter de eenjarige zaadvruchten geheel achterwege als men van plan is tabak te planten; op de goede gronden komt ook veelvuldig de volgende cultuurwijze voor: het eene jaar djagoeng, katjang, komak, oendis en dergelijke (de drie laatstgenoemde gewassen worden een maand na de djagoeng geplant), en het volgende jaar uitsluitend tabak, waartusschen menigmaal waloeh en kĕtimoen. Op deze wijze put men de gronden niet te veel uit. Ook komen er vele tegalgronden voor die te mager en

te steenachtig zijn, of waar het te lastig is slechts een weinig besproeiingswater te verkrijgen om met succes tabak te kunnen planten; men bepaalt zich dan tot de andere hierboven genoemde gewassen. De meest noordelijk gelegen tegalgronden verkeerden in de beste omstandigheden; zij zijn voor de tabakscultuur uitstekend geschikt, zoodat zij soms jaren achtereen met dat gewas beplant kunnen worden en telkens weer een even schoon product geven. Deze worden echter slechts zelden bewerkt door inwoners van SĚlat, doch in den regel door inwoners van de in de nabijheid dier velden gelegen desa's Toekad-moengga, Antoeran en Banjoelalit.

Hoe meer men van daar naar het zuiden komt, hoe minder de kwaliteit der bouwgronden ook wordt. De minst productieve gronden op het gebied van SĚlat zijn de hellingen der heuvelruggen, welke alle uitloopers zijn van het gebergte Soekadjati, dat zich van oost naar west uitstrekt. De grond is aldaar zeer steenachtig en schraal, het terrein sterk hellend. Voor eene geregelde cultuur zijn deze gronden ten eenenmale ongeschikt; veel arbeid wordt er aan de bewerking dan ook niet besteed, daar zulks de moeite niet zoude loonen. Om de drie of vier jaar worden zij met djagoeng beplant; daartoe begint men op het einde van den oostmoeson het kreupelhout te verbranden, waarbij de asch een niet te versmaden meststof geeft. Het terrein wordt dan nog wat schoongemaakt en gepatjold om direct na het doorkomen der eerste regens de djagoeng uit te planten, waarmede ook al de voornaamste bezigheden zijn afgelopen.

Tuinen worden op het desagebied van SĚlat ook veelvuldig aangetroffen, waarin allerlei soorten vruchtboomen voorkomen. De voornaamste plaats bekleeden daaronder de manggis, doerian, wani en mangga. Het vrucht dragen der manggis is zeer wisselvallig, sommige jaren zijn de vruchten zeer overvloedig, andere jaren heeft men er bijna geen. In goede jaren dragen zij van 400 tot 500 stuks, die door lieden uit de vlakte alhier worden opgekocht voor één kèpèng het stuk of 2 voor 3 kèpèngs. Voor een manggaboom is 250 stuks een ruime productie; daarvoor bedingt men gewoonlijk ook niet meer dan één kèpèng per stuk; van de doerian en de wani is de opbrengst en de prijs veel ongelijker. Voor wani bedingt men gewoonlijk van 10 tot 20 kèpèngs per stuk, voor doerian van 15 tot 50, daar de vruchten in omvang en kwaliteit zoo zeer verschillen. Nevens deze vruchten vindt men tevens tjoring, kemiri, kepoendoeng, djamboe etc., waarvan de handelswaarde echter zeer onbeduidend is. Ook arèn-palmen komen tamelijk veel voor; in elk der gehuchten vindt men gewoonlijk een drie- of viertal personen, dat zich met de bereiding van arènsuiker bezighoudt. Slechts acht desalieden van SĚlat hebben op de ten zuiden der desa gelegen gronden koffie aangeplant. De geheele aanplant is nog jong, doch men heeft er voor de toekomst zeer goede verwachtingen van; grond en klimaat beide zijn voor de cultuur zeer geschikt. Nevens die lieden uit SĚlat hebben ook eenige uit Toekad-moengga en Tĕgallinggah aldaar koffieaanplantingen, echter nog niet vrucht dragend.

Twee jaren geleden heeft zich te Toekad-moengga eene vereeniging gevormd, sterk 44 leden, welke zich ten doel stellen gezamenlijk koffie te planten in het zuidelijk deel van het desagebied van Sělat. Men heeft daartoe ver van het bewoonde gedeelte verwijderd eene hoogvlakte uitgekozen, eene uitgestrekte vlakte, alwaar de grond van zeer goede qualiteit is. Men vereenigde zich tot eene sěka, aangezien de gronden zoo ver weg gelegen zijn en soms in die buurt wel tijgers voorkomen. Bij de vorming van de sěka heeft ieder der leden een inleggeld (patjingkrĕm) van 200 kĕpĕngs betaald, welke som men heeft uitgezet om dan van de interest op galoengan offeranden te koopen. Elke maand op boeda-manis wordt er sangkĕpan gehouden; daarbij zijn de leden om beurten saja (drie in getal) om voor versnaperingen etc. te zorgen. Aldaar wordt dan ook bepaald, wanneer men weer naar het bosch zal gaan om de eene of andere werkzaamheid te verrichten. Naar schatting heeft men thans reeds ruim 15.000 boomen aangeplant, terwijl er op die hoogvlakte nog plaats is voor eene twee maal grootere hoeveelheid. Alle werkzaamheden worden gezamenlijk verricht en eerst later, als de boomen vrucht dragen, zal men tot eene verdeeling overgaan. Hij, die eenmaal aan de werkzaamheden niet deelneemt (soms 3 dagen achtereen) betaalt eene boete van 250 kĕpĕngs. De bibit krijgt men voor niets van de aanplantingen te Tigawasa. Men heeft bepaald, dat er naderhand eenige oepĕti aan de desavereeniging van Sělat zal betaald worden, de hoegrootheid is echter nog niet vastgesteld; men zal daartoe tot voorbeeld nemen dergelijke gevallen elders, alwaar eene desavereeniging grond heeft afgestaan voor de beplanting met koffie. Op het desagebied van Kajoepoetih-m'laka is door een 20-tal lieden van uit die desa ook koffie aangeplant, en thans blijft daartoe nagenoeg geen geschikt terrein meer over. De aanplant is gemiddeld 6 jaar oud en tot heden is de productie tamelijk bevredigend.

Terreingesteldheid en uitgestrektheid.

Zooals boven reeds werd aangeteekend, loopt de noordelijke grens van het desagebied van Sělat thans vlak ten zuiden der desas Toekad-moengga en Antoeran, terwijl het zuiden zich uitstrekt tot aan de oevers van het meer Tamblingan. Over deze enorme uitgestrektheid treft men natuurlijk groot verschil in terreingesteldheid aan. Het meest noordelijk deel is nagenoeg geheel vlak en wordt voor een groot deel door vruchtbare akkers ingenomen. Hoe verder men zuidwaarts komt, des te meer wordt het terrein geaccidenteerd, totdat het reeds even ten zuiden der desa Sělat van heuvelachtig terrein in bergland overgaat. In het meest zuidelijk deel is het veelvuldig doorsneden door smalle, zeer weinig begroeide heuvelruggen, die zich van af het centraal gebergte Soekadjati van zuid naar noord uitstrekken. Deze geven aan het terrein een zeer eigenaardig aanzien. Tusschen deze uitloopers vindt men veelal diepe ravijnen, waardoor kleine riviertjes stroomen, waarin zich echter maar zeer weinig water verzamelt, daar het hoofdgebergte er zoo dicht op staat en zoo steil oprijst. De grond bestaat hoofdzakelijk uit tanah lĕgit, hier en daar

met tanah-aön vermengd, terwijl daarin, vooral in het zuidelijk deel, zeer veelvuldig groote steenen voorkomen. Sommige stukken gronds zijn zoo steenachtig, dat nagenoeg alle vegetatie er ontbreekt. Bevloeiing der tegalgronden heeft nergens plaats; tenauwernood heeft men water genoeg voor de reeds bestaande sawahs.

De uitgestrektheid der tuinen bedraagt in de desa SĚlat 554.900 M.² of 78 bouw 97 □ R.R., die der tegalaanplantingen 2.909.400 M.² of 400 bouw 490 □ R.R.; de uitgestrektheid der tuinen op het desa-gebied van Kajoepoetih-m'laka bedraagt 137.400 M.² of 19 bouw 181 □ R.R., die der tegalgronden 577.500 M.² of 81 bouw 189 □ R.R.

Grondenrecht.

Alle bebouwde gronden en erven op het gebied der desa's SĚlat en Kajoepoetih-m'laka zijn in erfelijk individueel bezit. De nog onbebouwde boschgronden behooren aan de desavereeniging, doch een ieder, zoowel uit deze desa als van elders, kan daarvan een deel ter ontginning krijgen. Vroeger is, naar wij reeds zagen, wat betreft het gebied van SĚlat daarvan ruimschoots gebruik gemaakt, doch tevens namen de ontginners, buiten de desa SĚlat woonachtig, dan de verplichting op zich daarvoor eenige oepĕti te betalen. Deze is zeer gering en voor de vaststelling der hoegrootheid bestaan geene bepaalde regels; zij is tot heden blijven bestaan, natuurlijk met uitzondering van die gronden waarvan later sawahs zijn gemaakt. Het totale bedrag door de desa het laatste jaar geheven bedroeg 12 Rd., en naar zeggen van den klian werden daarvan 9 Rd. aan G. Nj. Kalĕr aangeboden, terwijl de rest aan de desavereeniging kwam. Nog onlangs hebben vele lieden van Toekad-moengga verlof gekregen in de ten zuiden der desa gelegen bosschen koffie te planten. De te betalen oepĕti zou men later bepalen, doch het is te voorzien, dat er later evenmin iets van geheven zal worden als het thans gedaan wordt van de ook aan vreemdelingen toebehoorende vruchtdragende aanplantingen. Sterft een bezitter van bouwgronden zonder eenigen erfgenaam na te laten, zoo komt deze grond aan de desa, die ze zou kunnen verhuren. Thans treft men echter geene gronden aan, in dien toestand verkeerende. Ook de gaga-velden, die slechts om de drie of vier jaar werden bewerkt, zijn in erfelijk individueel bezit. Het verzamelen van boschproducten en het kappen van hout op den onbebouwden grond staat een ieder vrij.

Op het desagebied van SĚlat komt een domeintuin voor tot eene uitgestrektheid van 21.100 M.² of 2 bouw 487 □ R.R. Deze is gelegen in de nabijheid van het gehucht Sampat-saā en wordt voor 3 Rd. 's jaars verhuurd. Zij levert niet bijzonder veel op; er komen in voor aan vruchtdragende boomen: 18 klappers, 12 manggis, 4 wani, 2 doerian, 2 mangga's; 4 gewoonlijk toewakgevende arĕnpalmen, wat pisang en ruim ½ bouw grond geschikt ter beplanting met djagoeng. De afgezonderde ligging is ook oorzaak, dat de producten uit dezen tuin zoo weinig waarde hebben. Op het desagebied van Kajoepoetih-m'laka komen geene domeintuinen voor.

Behalve door de lieden van Těgallinggah- en Moendoek-koentji, die allen op SĚlat's gebied gevestigd zijn, worden er op dit gebied nog tegalgronden bebouwd door ruim 50 lieden uit de desa's Toekadmoengga, Antoeran en Banjoalit. De desalieden van SĚlat hebben geene gronden buiten hun eigen desagebied. De inwoners van Kajoe-poetih-m'laka hebben buiten hun eigen desagebied geene gronden in bewerking, doch wel bebouwen vele lieden van Kaliboekboek gronden behoorende tot bovengenoemd gebied.

Belastingen, enz.

Van de tegalvelden, tuinen en klappers gelegen op het gebied der desa's SĚlat en Kajoe-poetih-m'laka is ten behoeve van den landsheer nooit eenige belasting geheven geworden.

Zowel in de desa SĚlat als in Kajoe-poetih-m'laka houdt de desadienstplichtigheid geen verband met het bezit van gronden.

Contracten voor de bewerking van eens anders velden tegen een deel der opbrengst worden nimmer aangegaan. De arbeiders durven er niet aan, daar, wanneer de gronden met eenjarige zaadvruchten beplant worden, de opbrengst te gering is, en bij eene beplanting met tabak de werkzaamheden zoo zwaar zijn en de productie zoo wisselvallig, dat de lieden ze niet tegen een deel der opbrengst willen bewerken. Wel komt het veelvuldig voor dat goede tabakgronden voor een jaar worden verhuurd. De minder goede gronden, waarvan de productie gering is, worden dan ook menigmaal, als de eigenaar zelf geen gelegenheid heeft ze te bewerken, voor een jaar om niet aan een ander uitgeleend. Contracten voor het onderhoud van tuinen worden nimmer aangegaan.

Bijna al de daartoe geschikte gronden op het desagebied van SĚlat zijn in cultuur genomen; vele kunnen slechts eens in de vier of vijf jaar voor gaga's worden gebruikt, doch door den aard van den grond en de onmogelijkheid om er besproeiingswater heen te leiden is het niet te voorzien, dat aldaar mettertijd een intensiever cultuur zal kunnen gedreven worden. De koffiecultuur is nog voor aanzienlijke uitbreiding vatbaar. De lieden van SĚlat maken er echter weinig gebruik van; wel echter inwoners van Toekadmoengga.

Ambachten en bedrijven.

Handwerkslieden worden noch in SĚlat noch in Kajoe-poetih-m'laka aangetroffen; een ieder is het echter, in zoover hij zijn eigen huisraad kan vervaardigen, en de daartoe noodige ijzeren gereedschappen worden immer te Boelèlèng of Pabéjan gekocht. Het eenige bedrijf dat nog in deze desa's wordt uitgeoefend is het bereiden van arèn-suiker. Het aantal dier lieden is zeer onbepaald; dat wisselt telkens af; thans zijn er in SĚlat 5, in Moendoek-koentji 3, en in de andere gehuchten ook een paar. De verdiensten zijn echter niet groot. Op zijn meest heeft een persoon vijf boomen in bewerking, waarvan hij ± 7 boengkoel suiker per dag verkrijgt, die in de desa aan lieden uit de vlakte voor 12 kèpèngs per boengkoel verkocht worden. Gemiddeld heeft een persoon echter niet meer dan 2 of drie boomen tegelijk in bewerking. Met het kappen van brandhout kan een goed

daggeld gemaakt worden, waarvan dan ook menigmaal gebruik wordt gemaakt. De opbrengst van hetgeen men per dag kan kappen en tevens naar Antoeran vervoeren belooft tusschen de 150 en 300 kèpèngs.

VIII. District Boelèlèng.

1. Desa Pētandakan.

De grenzen van het desagebied zijn: ten noorden: een kleine weg, die het scheidt van het gebied der desa's Banjoening en Padangkling; ten oosten: de toekad Boehoes en de toekad Gading; ten zuiden: het gebied van Pēgadoengan en Long-Sēgaha; ten westen: de toekad Tangis, die het scheidt van de desa's Nagasēpa en Roenoeh.

Oorsprong en ligging der desa.

Omtrent den oorsprong der desa is niets bekend. Het gebied dezer desa vormt een naar het zuiden smal toeloope de strook grond tusschen de rivieren Boehoes en Tangis.

Desavereeniging.

Alle mannelijke ingezetenen dezer desa moeten drie jaren na hun huwelijk lid worden van de desavereeniging, zooals ook in de awigawig wordt voorgeschreven. De inrichting en het doel dier vereeniging zijn dezelfde als in de naburige desa's. Het aantal desaleden bedraagt thans 83.

De desavereeniging houdt maandelijks vergadering in de baléagoeng op anggar-kasih.

Sima-desa.

De desa is in het bezit van een awigawig, welke in het jaar 1707 haar door Angloerah Karangasēm werd verleend en dus meer dan een eeuw oud is. Uitvoerig wordt daarin de desadienstplichtigheid omschreven. De groote verscheidenheid, welke in den inhoud dier verschillende desareglementen is op te merken, is ten eerste daaraan toe te schrijven, dat zij op zeer verschillende tijdstippen, soms dadelijk bij de stichting der desa, soms lang daarna, als de behoefte zich daaraan deed gevoelen, zijn vervaardigd. Ten andere zal ook wel de oorzaak daarin gelegen hebben, dat het voornaamste gedeelte dier geschriften, nl. dat wat op de desahuishouding betrekking heeft, vervaardigd is door de belanghebbenden zelve, na onderling overleg in de desa. De desa's nu verkeerden over het algemeen in overeenkomstige omstandigheden; zij zijn alle als het ware in eenzelfde omgeving geplaatst; aan den anderen kant staat echter ook wederom elke desa op zich zelf, heeft zij zich altijd vrij kunnen ontwikkelen, geheel onafhankelijk van naburen. De desa's werden alle bewoond door personen van dezelfde afstamming en dezelfde ontwikkeling en beschaving, waren successievelijk aan dezelfde invloeden blootgesteld en zoodoende is in algemeenen zin weliswaar ook een gelijkvormige toestand ontstaan in alle desa's, doch geven zij, wat de bijzonderheden aangaat, de grootste verscheidenheid te aanschouwen, afhan-

kelijk van plaatselijke gesteldheid, gewichtige gebeurtenissen, welke in eenige desa hebben plaats gegrepen, als anderszins. Bij de vervaardiging der awigawigs zijn daarom voor de eene desa weer geheel andere aangelegenheden op den voorgrond getreden dan voor de andere. Hetgeen den vorst ter bekrachtiging werd aangeboden was dientengevolge dikwijls zeer verschillend van aard, doch als de vorst het standpunt, dat hij behoorde in te nemen, goed begreep, wanneer hij er zich toe bepaalde zijn tusschenkomst alleen dan te verleenen, wanneer de desa's van wie hij zijn mandaat ontvangen had zulks verlangden, en dan nog steeds zoo veel mogelijk rekening te houden met het verlangen der desalieden zelven en alleen zijn eigen opinie op den voorgrond te stellen en door te drijven, wanneer zijne onderdanen of meerdere desa's onderling niet tot overeenstemming konden komen, dan maakte hij nimmer bezwaar om aan de door de bewoners eener desa onder elkaar getroffen schikkingen zijn zegel te hechten, wanneer zij niet indruischten tegen het belang van andere desa's, het algemeen belang en zijn eigen belang.

Sommige onderwerpen zijn er echter, die in nagenoeg alle awigawigs behandeld worden, en daaronder het sēsšpèn-feest, dewijl allen die aangelegenheid van overwegend belang achten. Uit dit geschrift blijkt, dat de soebaks hun eigen sēsšpèn vierden, en werkelijk is zulks, hoewel niet overal, toch op de meeste plaatsen het geval. Reeds vroeger beschreven wij hoe de soebaks zich gaandeweg aan de heerschappij der desa's ontworstelden, hoe zij een eigen vereeniging, bestuur, reglement etc. verkregen, alles geschoeid op de leest van de overeenkomstige desaregelingen. Voor de verdrijving der booze geesten (sēsšpèn) werden de soebaks als afzonderlijke lichamen, geheel onafhankelijk van de desa's, beschouwd, en zelfs werd de afscheiding ten slotte zoo volkomen, dat de desa ook geene bemoeienis meer had met alle misdaden en andere gebeurtenissen, die binnen de grenzen der soebaks plaats hadden, en alle aansprakelijkheid daarvoor rustte op de soebakvereenigingen en hare besturen. Deze toestand was geleidelijk en door den natuurlijke loop der zaken ontstaan en te beschouwen als een noodzakelijk gevolg van het consequent doorgevoerde beginsel, dat een ieder de lasten moet dragen, rustende op de bezittingen, waarvan hij het voordeel geniet. De soebaks hadden zich geheel losgemaakt van de desa's, die van de sawahs geenerlei voordeel trekken; waarom zouden deze dan ook langer de verantwoordelijkheid willen dragen van hetgeen er in die soebaks voorviel? Een centraal gezag, dat haar die verplichting kon opleggen, erkenden zij niet; hare vorsten en hare poenggawa's waren alleen de door haar aangestelde scheidsrechters harer geschillen, niets meer; konden zij de zaken onder elkaar afmaken, dan behoefden zij er niemand verder bij te halen, de kennisgeving aan vorst of hoofden van door haar genomen beschikkingen of beslissingen was eensdeels eene beleefdheid, anderdeels een waarborg, dat men zich op iemand kon beroepen als een of meerdere der partijen de overeenkomst niet nakwamen.

Bestuur.

De desa is in het bezit van drie tempels, de poera-pasëk of balé-agoeng, de poera-goenoeng en de poera-dalëm. Aan het hoofd daarvan staan een bandësa, een pënjarikan en een pamangkoe, die tezamen ook voor alle belangen der desa zorgdragen. Zooveel mogelijk worden deze lieden steeds uit dezelfde families verkozen; over het algemeen wordt het veel meer als eene verplichting dan als een recht beschouwd om een dezer betrekkingen te vervullen. Eenigen tijd geleden vroeg de pënjarikan zijn ontslag, en hoewel de goden het niet wilden toestaan, bleef hij daarop aandringen. Toen hij kort daarna bij een hanengevecht aan de hand gewond werd door de spoor van een kempaahn die losgebroken was, beschouwden hij en velen met hem het als een teeken van den toorn der goden, en bevreesd voor nog verdere gevolgen, heeft hij er zich toen maar in geschikt zijne betrekking nog eenigen tijd te blijven vervullen.

Ambtsvelden of andere bijzondere voordeelen zijn aan de leden van het desabestuur niet toegekend.

Droge velden.

Tegalvelden treft men op dit desagebied niet aan. Tuinen ook slechts weinig. Daarin komen de gewone aanplantingen voor, klapperen verschillende vruchtboomen, pinang, sirih enz. Op een enkel veld, beplant met klapperboomen, teelt men soms ook wel djagoeng, oendis etc.

De gesteldheid van het terrein is vrij gunstig; de grond bestaat uit roode klei-aarde van vrij goede kwaliteit; er bestaat gelegenheid tot bevloeiing uit de leidingen der soebaks.

Grondenrecht.

Alle gronden van dit desagebied zijn in particulier bezit.

Op dit desagebied zijn geene domeintuinen gelegen.

Vijf lieden van Roenoeh en twee van Bakoeng hebben sawahs met aangrenzende tuinen in bezit op Pētandakan's desagebied. Omgekeerd heeft een inwoner van Pētandakan een tuin op Longsëgaha's, een ander één op Alas-angker's desagebied in bezit.

Belastingen; contracten, enz.

Aan den landsheer heeft nooit eenige betaling van de opbrengst der tuinen plaats gehad.

Op het bezit van gronden rust geenerlei verplichting tot het verrichten van diensten.

Het komt voor dat tuinen tegen de helft der opbrengst door de eigenaren ter bewerking worden afgestaan.

Op dit desagebied zijn geene woeste gronden gelegen, die geschikt zijn, om in ontginning gebracht te worden.

Ambachten en bedrijven.

Nagenoeg alle inwoners dezer desa vinden hun levensonderhoud in den landbouw. Er is slechts één persoon, die het smidsvak verstaat; hij is tegelijkertijd timmerman en bebouwt ook eene sawah. Vijf lieden zijn in het bezit van een pikolpaard waarmede koffie vervoerd wordt of wel de padi wordt binnengehaald. Het loon be-